

Кучма Т. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології

Рівненського державного гуманітарного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5635-1473>

ЛЕКСИЧНА СЕМАНТИКА СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУРАХ

Анотація. Стаття присвячена вивченню лексичної семантики сімейних цінностей в українській і німецькій національних культурах. Сім'я – це одна з перших форм соціальної спільноти людей і соціальних відносин. Родинні стосунки пов'язують індивідів кривними, шлюбними зв'язками або відносинами всиновлення. З'ясовано, що лексична семантика цінностей, пов'язаних із родиною, в українській мові надзвичайно багата. Вона відображає не лише біологічний зв'язок, а й глибокий етичний та соціокультурний код.

Виявлено, що лексична семантика сімейних цінностей в українській та німецькій мовах виявляє різницю між колективістською та індивідуалістською культурами. Родинні стосунки, що пов'язують індивідів кривними зв'язками (кривність, кровна, біологічна спорідненість), виражені лексикою, що позначає зв'язок «за кров'ю». В українській культурі ці слова мають високу конотацію надійності та обов'язку. У німецькій мові система назв людей за кривними зв'язками більш лінійна, використовує чітку термінологію. Основний акцент робиться на лінійній спадковості. Родинні стосунки, спорідненість, що виникає внаслідок шлюбу: стосунки між чоловіком і кривними родичами дружини, між дружиною і кривними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя, називається свояцтвом. Українська мова має одну з найрозгалуженіших систем назв свояцтва, що свідчить про важливість прийняття «чужого» в коло «своїх». Німецькій мові притаманна максимальна прагматичність.

Фразеологічні одиниці української і німецької мов яскраво демонструють різницю лексичної семантики сімейних цінностей: українці акцентують на нерозривному зв'язку та емоційній близькості, тоді як німці – на порядку, прагматизмі та особистому просторі.

Ключові слова: лексична семантика, цінності національних культур, сімейні цінності, кривні зв'язки, свояцтво, кумівство.

Постановка проблеми. Лексичну семантику цінностей національних культур вивчає цілий комплекс дисциплін на межі мови та культури. Основною вважається лінгвокультурологія, яка досліджує взаємозв'язок мови та культури, вивчаючи, як у словах закріплюються ціннісні орієнтири (так звані «культурні коди»). Етнолінгвістика аналізує мову в контексті етнічних особливостей, традицій та вірувань конкретного народу. Лінгвоаксіологія вивчає, як за допомогою слів оцінюється світ (позитивно/негативно). Когнітивна лінгвістика досліджує «концепти» (наприклад, концепт *щастя*, *справедливість* або *свобода*) як ментальні одиниці, що існують у нашій свідомості. Семантика у широкому сенсі вивчає значення слів, а її підроз-

діл, етносемантика, фокусується на специфічних культурних значеннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення лексичної семантики цінностей національних культур як окремого наукового підходу найтісніше пов'язане з працями А. Вежбицької [1], польсько-австралійської лінгвістки, засновниці школи «етнолінгвістики». Саме вона обґрунтувала, що ключові цінності нації закодовані в конкретних словах-концептах, які не мають точних еквівалентів в інших мовах.

В українському науковому просторі лексичну семантику цінностей ґрунтовно досліджували С. Єрмоленко [2] (через поняття етнолінгвістики) та В. Кононенко [3] (взаємозв'язок мови та культури). А. Загнітко, І. Богданова [4] аналізували фундаментальні питання лінгвокультурології, структурування концептів, мовної картини світу, взаємодії мовних і культурних процесів, що є актуальним для філологічних спеціальностей. О. Демянюк [5] студіювала німецькі фразеологізми через призму лінгвокультурології, розкриваючи, як мовні засоби фіксують ціннісні орієнтири, ментальність та культурні коди німецькомовного суспільства. О. Євчук [6] аналізувала мовні засоби (лексичні, фразеологічні, метафоричні), що формують поняття «сім'я» в німецькій лінгвокультурі; розкриває структуру концепту, його ціннісні характеристики та способи відображення в сучасному німецькомовному дискурсі. Т. Клименко [7] досліджувала мовну картину світу як унікальний спосіб концептуалізації дійсності, що об'єднує національну мову і культуру. Л. Мушкетик [8] вивчала цінності, пов'язані з родинними зв'язками та ідеалом родини в усній народній творчості.

Формування мети статті. Метою наукової розвідки є дослідження лексичної семантики таких цінностей, як-от: *сім'я*, *родина* в українській та німецькій національних культурах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я – це одна з перших форм соціальної спільноти людей і соціальних відносин. Родинні стосунки пов'язують індивідів кривними, шлюбними зв'язками або відносинами всиновлення. Сім'я є необхідною для нормального функціонування суспільства, оскільки вона є одним із чільних об'єднувачих чинників соціуму [9, с. 3].

У Загальній декларації прав людини (ст. 16) зазначено, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави [10].

Сімейні цінності є базовими у житті українців. Родинні стосунки вибудовуються за певними правилами, які залишаються непорушними багато поколінь (покірність дітей своїм батькам,

взаємоповага між чоловіком та жінкою, піклування батьків про дітей тощо) [4, с. 234]. Система сімейних цінностей, на думку В. Кравця [11, с. 31], визначається як сукупність позитивних установок на сім'ю і шлюб, базовими з яких є любов, народження і виховання дітей, довірливе спілкування в сім'ї. Сімейні цінності – це звичаї та традиції, які передаються з покоління в покоління, завдяки яким сім'я стає міцною.

У суспільстві сімейні цінності поділяють на традиційні і сучасні, причому вони можуть входити в конфлікт одні з одними. Традиційні сімейні цінності й сьогодні залишаються важливою складовою життя багатьох родин. До них належать віра, любов, вірність, взаємоповага та інші моральні засади, на яких будуються міцні сімейні стосунки. Проте соціальні зміни, економічні труднощі та зміна життєвих пріоритетів нерідко впливають на ставлення людей до сім'ї та традиційних моральних принципів.

За даними Словника сучасної української мови, *Сім'я*, і, ж. 1. Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина. 2. кого або з означ., перен. Група людей, народів, націй, згуртованих дружною, спільною діяльністю, спільними інтересами; родина. 3. Група тварин, птахів, що складається з самця, однієї або кількох самиць та малят. 4. лінгв. Група споріднених мов, об'єднаних спільністю походження.

Родина, и, ж. 1. Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я. 2. перен., кого або з означ. Група людей, народів, націй, згуртованих дружною, спільною діяльністю, спільними інтересами. 3. розм. Родич або родичка кого-небудь. 4. біол. Група, що складається з декількох родів тварин або рослин, схожих будовою і близьких між собою за походженням. 5. поет. Рідна сторона; батьківщина. 6. Рід, покоління кого-небудь.

Синонімічний ряд утворюють лексеми *родина* (група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом), *сім'я*, *сімейство* заст., *челядь* діал., *посімейство* діал., *фамілія* розм.; *хата*, *домашні* (група людей, котра перебуває в одному приміщенні) [12].

Словник німецької мови Duden подає визначення *Familie* Substantiv, feminin [die] 1a. aus einem Elternpaar oder einem Elternteil und mindestens einem Kind bestehende [Lebens]gemeinschaft; 1b. Gruppe aller miteinander [bluts]verwandten Personen; Sippe. 2. Biol. Systematische Einheit, Kategorie, in der näher miteinander verwandte Gattungen tierischer oder pflanzlicher Lebewesen zusammengefasst sind. 3. Gesamtheit, Serie von ähnlich gebauten technischen Geräten [eines Herstellers] mit gleichem oder verwandtem System [13].

Синонімами до німецького слова *Familie* (сім'я) є слова, що позначають родичів, домашнє господарство або рід, як-от: *Angehörigen* (члени сім'ї, родичі), *Anhang* (близькі, рідня), *Verwandschaft* (рідня), *Sippe / Sippschaft* (рід, клан), *Hausstand / Haushalt* (домогосподарство) *Dynastie / Geschlecht* (династія / рід) або *Kernfamilie* (нуклеарна сім'я: батьки + діти) [13].

Цінність сімейних взаємин посідає важливе місце як в українській, так і в німецькій культурі, що знаходить втілення в мовній картині світу обох народів. Лексична семантика цінностей, пов'язаних із родиною, в українській та німецькій мові передає не лише факт біологічної спорідненості, а й відображає моральні засади, культурні традиції та суспільні уявлення про значення сім'ї.

Родинні стосунки, що пов'язують індивідів кривними зв'язками, виражені лексикою, що позначає зв'язок «за кров'ю». В українській культурі ці слова мають високу конотацію надійності та обов'язку. Родичі по вертикалі: *батько*, *мати*, *дід*, *баба*, *предки* – символізують зв'язок із попередніми поколіннями та сімейну пам'ять. Родичі по горизонталі: *брат*, *сестра* – виявляють семантику рівності та взаємодтримки.

Українська мова має надзвичайно розгалужену систему родинних термінів. Ми чітко розрізняємо «дядька/тітку» за лінією батька (*стрий*) чи матері (*вуйко*), хоча зараз частіше використовують загальне слово *дядько*. Для української мови характерна надмірна деталізація та пестливі форми (*татко*, *матусенька*, *сестричка*, *братик*, *дідусь*, *бабуся*), велика кількість назв для дальніх родичів (*прапращури*, *сестриниць*). В українській національній культурі підкреслюється висока цінність дітонародження, виражена у пареміях, фольклорі та зменшено-пестливих формах (*дитинка*, *донечка*, *малюк*, *синок*, *онучок*).

У німецькій мові система назв людей за кривними зв'язками більш лінійна, використовує чітку термінологію. Основний акцент робиться на лінійній спадковості. Використовуються пестливі форми, наприклад: *Töchterchen* – «Vkl. zu Tochter» – зменш. до дочка, *Großmama*, *Oma* «(fam.) *Großmutter*» – фам. бабуся.

Родинні стосунки, спорідненість, що виникає внаслідок шлюбу: стосунки між чоловіком і кривними родичами дружини, між дружиною і кривними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя, називається свояцтвом.

Українська мова має одну з найбільш розгалужених систем назв свояцтва, що свідчить про важливість прийняття «чужого» в коло «своїх»: *невістка*, *зять*, *свекор*, *теща*, *дівер*, *зувирин*, *своячка*. Кожна назва чітко визначає ієрархію та роль у родині. Багато цих слів історично означають статус особи в новій групі. Наприклад, *невістка* – «невідомка», та, що прийшла в дім.

Німецькій мові притаманна максимальна прагматичність. Майже всі назви утворюються за допомогою основ *-schwager/-schwägerin*, *Schwieger-*. Наприклад: *Schwiegermutter* (теща/свекруха), *Schwager* (зувирин/дівер). Уніфікація назв свідчить про раціоналізацію родинних зв'язків.

В українській національній культурі шанують кумівство – стосунки між хрещеними батьками дитини. Українські *куми* – це не просто хрещені батьки, а повноцінні члени соціальної мережі. Семантика «кумівства» в Україні часто виходить за межі релігії, означаючи особливу довіру (або, у негативному контексті, протекціонізм).

У німецькій мові поняття *Pate* (хрещений) та *Patin* існують, але вони обмежуються релігійним обов'язком. Спеціального терміна для стосунків між біологічними та хрещеними батьками (аналога «кум/кума») у сучасній німецькій мові фактично немає, що підкреслює дистанцію між родиною та друзями.

Українська лексика зберігає значний пласт назв родичання (*свати*, *свояки*, *куми*), що свідчить про важливість розгалужених зв'язків. Виховання базується на авторитеті батьків і пошані до старших. Німецька лексика більш уніфікована та функціональна. У вихованні домінує ідея формування самостійності. Стосунки часто будуються на партнерських засадах, де кожен має право на власний простір.

Лексична семантика сімейних цінностей в українській та німецькій мовах відображає різні культурні коди: український – більш емоційно-патріархальний, німецький – структурно-функціональний.

До назв родинних стосунків належать, наприклад, такі лексичні одиниці: укр. *дід, баба; батько, мати; вітчим, мачуха; чоловік, дружина, жінка; син, дочка; внук, внука, внучка; брат, сестра; зять, невістка; дядько, дядина; племінник, племінниця; небіж, небіжка, небога; кузен, кузина; братова, швагер, зовиця, дівер, діверка; кум, кума; нім. Sohn «син», Tochter «дочка», Bruder «брат», Schwester «сестра», Mann «чоловік», Frau «дружина», «жінка», Mutter «мати», Vater «батько», Neffe «племінник», Nichte «племінниця», Schwager «швагер», Schwägerin «зовиця», Stiefmutter «мачуха», Stieftochter «пасербиця».*

В українській мові зустрічаються такі діалектизми: *вуйко, вуйна, вуйчаник; братан, братанич, братаниця*; та застарілі лексеми *кузен, кузина*. До застарілих і діалектних належить, наприклад, німецька лексема *Base* «кузина, двоюрідна сестра».

Найдавнішими за походженням є лексеми, що сягають індоевропейського періоду, наприклад: *мати, син, брат*. Вони мають відповідники в обох досліджуваних мовах.

Спільною рисою є те, що в обох мовах спостерігається тенденція до архаїзації складних назв свояцтва. Молоде покоління в обох культурах дедалі частіше використовує описові конструкції (наприклад, «брат дружини» замість «шурина»).

Обидва народи цінують родинні зв'язки, проте акценти в мові дещо різняться. В українській мові існує певне лексичне розмежування понять *сім'я* і *родина*, якого майже немає в німецькій. Сім'я є базовим осередком (батьки + діти). Етимологічно пов'язана зі «спільним перебуванням», «спокоєм». Родина включає ширше коло родичів. Корінь -род- є сакральним, він пов'язує людину з поколіннями, природою («народ», «врожай», «рід»).

Німецька термінологія *Familie* і *Verwandschaft* більш функціональна. *Die Familie* є запозиченням з латини (*familia* від *famulus* – слуга), що першочергово означало домашню спільноту, включаючи слуг.

Фразеологічні одиниці української і німецької мов яскраво демонструють різницю лексичної семантики сімейних цінностей: українці акцентують на нерозривному зв'язку та емоційній близькості, тоді як німці – на порядку, прагматизмі та особистому просторі.

Українське прислів'я «Своя хата – своя правда» означає, що дім – це захищений простір, де діють внутрішні сімейні закони. Німецьке прислів'я «*Eigener Herd ist Goldes wert*» (досл. Власне вогнище варте золота) наголошує на економічній самостійності як основі для створення сім'ї.

Зростання уваги дослідників до специфіки мовної свідомості й образу світу призводить до того, що мову і культуру розглядають як форми існування суспільної свідомості.

Національно-комунікативній свідомості *homo loquens*, на думку О. А. Семенюка і В. Ю. Паращук [14, с. 75], властива національна специфіка, що охоплює такі аспекти: деякі комунікативні категорії у свідомості мовців можуть бути притаманні тільки певному етносу, однак зміст більшості з них збігається, хоча в структурі, складі окремих компонентів спостерігаються виразні національні особливості.

Українська семантика сімейних цінностей є більш колективістською та емоційною, тоді як німецька – індивідуалістською та прагматичною.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сім'я – це одна з перших форм соціальної спільноти людей і соціальних відносин. Родинні стосунки пов'язують індивідів кривими, шлюбними зв'язками або відносинами всиновлення.

Українські назви родичів охоплюють ширше коло (свати, куми, свояки), що свідчить про важливість розгалужених зв'язків. У німецькій мові ці назви часто замінюються загальними термінами, що вказує на дистанційованість. Українська лексика багата на деминутиви, німецька – на композити, які детально описують статус члена сім'ї.

Найдавнішими за походженням є лексеми, що сягають індоевропейського періоду, наприклад: *мати, син, брат*. Вони мають відповідники в обох досліджуваних мовах. В обох мовах спостерігається тенденція до архаїзації складних назв свояцтва. Молоде покоління в обох культурах дедалі частіше використовує описові конструкції (наприклад, «брат дружини» замість «шурина»). Цінність сімейних стосунків є важливою складовою як української, так і німецької культур, що знаходить своє відображення у мові. Лексична семантика сімейних цінностей в українській та німецькій культурах відображає певні етнопсихологічні відмінності: від пріоритету духовної єдності в українців до функціональної стабільності у німців.

Перспективою досліджень є аналіз лексичної семантики сімейних цінностей на матеріалі творів художньої літератури.

Література:

1. Wierzbicka A. Meaning and Culture. Oxford University Press, 2006. Language Arts & Disciplines. 352 p.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України. 2009. 352 с.
3. Кононенко В. І. Символи української мови: моногр. 2-ге вид. Київ; Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», 2013. 439 с.
4. Загнітка А., Богданова І. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти / за ред. А. Загнітка. 4-те вид., перероб. і доп. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 264 с.
5. Демянюк О. Відображення ціннісної картини світу у фразеологічних одиницях німецької мови: лінгвокультурологічний аспект. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2011. Вип. 95 (1). С. 199–202.
6. Євечук О. Вербалізація макроконцепту «Familie» в сучасній німецькій мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2011. Вип. 95 (1). С. 202–204.
7. Клименко Т. Мовна картина світу як єдність мови та культури. *Linguistics. Lingvoculturology*. 2019. № 14. С. 41–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lin_2019_14_7 (дата звернення: 15.06.2026).
8. Мушкетик Л. Аксіологічні аспекти поняття рід/родина/кривні в українському фольклорі. *Народознавчі зошити*. 2024. № 3 (177). С. 672–678. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.03.670> (дата звернення: 12.04.2026)
9. Лазюк С. С. Сімейний побут в етносоціальному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2006. 23 с.
10. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.06.2026).
11. Кравець В. Традиційні та «сучасні» сімейні цінності: порівняльний аналіз. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід*: збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції, 13–14 травня 2021 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль : Вектор, 2021. С. 31–32.

URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19825/1/9_KRAVETs.pdf (дата звернення: 12.06.2026).

12. Сім'я. *Словник синонімів української мови*. URL: <https://1675.slovaronline.com/38185-%D1%81%D1%96%D0%BC%D1%8F> (дата звернення: 10.06.2026).
13. Duden Deutsches Universalwörterbuch. URL: <https://www.duden.de> (дата звернення: 10.06.2026).
14. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. *Основи теорії мовної комунікації*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 240 с.

Kuchma T. Lexical semantics of family values in Ukrainian and German national cultures

Summary. The article examines the lexical semantics of family values in Ukrainian and German national cultures. The family is one of the earliest forms of human social community and social relations. Family ties bind individuals through blood, marriage, or adoption. The research established that the lexical semantics of family-related values in the Ukrainian language is exceptionally rich. It reflects not only biological ties, but also a profound ethical and sociocultural code.

The research found that the lexical semantics of family values in the Ukrainian and German languages reflects the difference between collectivist and individualist cultures. Family relationships that link individuals by blood ties (kinship, blood relation, biological kinship) are expressed through vocabulary denoting a 'blood' connection. In

Ukrainian culture, these words carry strong connotations of reliability and duty. In German, the system of naming people according to blood ties is more linear and uses precise terminology. The main emphasis is placed on linear descent. In the case of family relationships and kinship arising from marriage, the relationships between a husband and his wife's blood relatives, between a wife and her husband's blood relatives, and between the spouses' relatives are referred to as affinity. The Ukrainian language has one of the most extensive systems of kinship terms, which testifies to the importance of accepting the 'outsider' into the circle of 'own people'. The German language is characterised by maximum pragmatism.

Idiomatic expressions in Ukrainian and German clearly illustrate the differences in the lexical semantics of family values: Ukrainians emphasise unbreakable bonds and emotional closeness, while Germans emphasise order, pragmatism, and personal space.

Key words: lexical semantics, values of national cultures, family values, blood ties, kinship, godparenthood.

Дата першого надходження статті до
видання: 01.07.2026

Дата прийняття статті до друку після
рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення)
статті: 01.10.2026